

MIHOVIL PAVLINOVIĆ — BEZ ŽELJE FILOLOG

VLADIMIR ANIĆ

Konjanik pod čalmom koji putuje po turskoj Bosni nije u ono doba nekoliko godina prije okupacije 1878. mogao izazvati sumnju. To je znao i katolički svećenik rodom iz Podgore Miho Pavlinović. Putnik zna da se tursko carstvo drobi i da u Bosni živi isti narod, pa i njega nose radoznalost i oduševljenje koji caruju našom književnošću i koji će motivirati književna djela kao što su »Miljenka« Ante Kovačića i *Zmaj od Bosne* Josipa Eugena Tomića ili uzbudljive biografije, kao Matije Mažuranića s njegovim »Pogledom u Bosnu«.

Mihovil Pavlinović već ima, u dobi od četrdeset i pet godina, blistavu političku prošlost: već je izabiran za člana Dalmatinskog sabora u Zadru i člana Hrvatskog sabora kao zastupnik Đakova, a naći će se kao dalmatinski zastupnik i u Carevinskom vijeću. Njemu nisu strani dalekosežni politički planovi, a kao Dalmatinac vidi Dalmaciju u globalnim rješenjima na Balkanu kao »biserli sponu zlatnoga gjerdana kojim će se spojiti pomireni Iztok sa Zapadom«.¹ Oni koji budu proučavali njegov život i rad reći će više, čak i o streljačkoj družini s vojničkim puškama,² ali nás zanima ovdje njegov putni torbak i u njemu zapisi koji će se kasnije pojaviti pod naslovom *Puti*, putopisi za koje historiografija hrvatske književnosti neće pokazati ozbiljnijega interesa.

Uopće, kao da neki trajan nesporazum između književnosti i povijesti književnosti s jedne i filologije kao nauke o jeziku s druge strane prati Mihovila Pavlinovića, koji je i jednoj i drugoj strani dao mnogo truda i na obje strane stekao trajne zasluge. Zasluge Pavlinovićeve za hrvatski jezik trajne su ne samo po borbi za nje-

¹ *Različiti spisi*, Zadar, 1875, str. 99 [dalje u tekstu RS sa oznakom strane].

² Usp. Frano Glavina, »Streljačka družina Mihovila Pavlinovića osnovana u Podgori 1873. godine«, *Povijest sporta* II 1972, br. 5.

govu egzistenciju kao jezika javnog života u Dalmaciji nego i u predanom radu na jeziku samorne. Pavlinović je bio briljantan stilist i punokrvan polemika. Urednici *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* Jugoslavenske akademije Daničić i Budmani uočili su cjelokupno njegovo djelo, pa je njegova zamašna knjiga od 670 strana *Različiti spisi*, izišla u Zadru 1875, ekscerpirana za *Rječnik Akademije*.³ Tadašnjem najuglednijem kritičaru Vatroslavu Jagiću učinilo se da tu nije učinjeno koliko se moglo kad je napisao da »akademijskom rječniku ne bi ni najmanje škodilo da je u svoju zbirku uzeo Pavlinovićev jezik«.⁴ Poslije toga, u *Rječniku hrvatskoga jezika* F. Ivekovića i I. Broza Pavlinović je prošao svakako nepovoljnije, jer uopće nije uzet u obzir. Taj je rječnik rađen gotovo u potpunosti prema *Srpskom rječniku* Vuka Karadžića, pa moramo biti pravedni i reći da Pavlinović nije prošao ni gore ni bolje od drugih pisaca. Ali Jagić je zapazio nešto drugo, kad je opet prigovorio: »Pavlinović me se kao političar ne tiče, no on je kao hrvatski pisac vladao bogatim jezikom Dalmacije na način koji zaslužuje svako poštovanje.«⁵ Jagić je na tri strane svoje ocjene toga rječnika nabrojao riječi iz Pavlinovićevih *Pjesama i besjeda* koje je trebalo uzeti u rječnik.

Taj je prigovor, kojemu su se pridružili i drugi,⁶ upozorio na više stvari: pisac, i kad je shvaćen kao izvor i materijal, može biti zaobiden u rječniku kao filološkom djelu iz političkih razloga. I drugo, Pavlinović je vladao bogatim jezikom Dalmacije. Ovo drugo — sasvim slobodno možemo reći — ostavlja tragove na hrvatskom književnom jeziku do danas. To što u Dalmaciji kroz cijelo stoljeće nema romana, odrazilo se je na književnu normu, koja se u gramatikama tumači, pa i konstruira na beletristici, a ne na jeziku saborskih spisa, publicistici i novinarstvu. U tome Dalmacija ima bogatu razvojnu liniju, u kojoj između Nodila i Supila vidno mjesto pripada Pavlinoviću. Sigurno je da bi u drugačijem načelnom odnosu bilo, bar u svoje vrijeme, određenijeg stava prema dalmatinskom idiomu, koji nije samo lokalni i vezan samo za pomorstvo i zanate već ima i razrađenu pravnu terminologiju purističkog tipa, bogatu i osobitu sintaksu. Osim toga, vjerojatno bi u općoj normi bio drugačiji odnos prema nekim rješenjima koja je držala gotovo jedina slavenska

³ Tomo Maretić, »Crtice o rječniku naše Akademije«, *Rad JAZU*, 31/1916, str. 59.

⁴ Vatroslav Jagić, »Rječnik hrvatskoga jezika. Skupili i obradili Dr. F. Iveković i Dr. Ivan Broz. Svezak II. P—Ž. U Zagrebu 1901«, *Archiv* XXIV/1902. Cit. prema: *Izabrani kraći spisi*, MH, Zagreb, 1948, str. 566.

⁵ *Ib.*, str. 566.

⁶ Vatroslav Rožić, »Neke ponajviše loše riječi kovanice u hrvatskom jeziku«, *Nastavni vjesnik*, XI/1903, str. 277.

inteligencija — ili jedina inteligencija hrvatskosrpskog jezika — koja je pripadala naobrazbom talijanskom kulturnom krugu i imala sluha za romanske jezike.⁷

Bez obzira na sve to, Pavlinović je danas u *Rječniku Akademije* i novijim rječnicima pisac čiji se jezik navodi obilno i s povjerenjem. U *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika* MH-MS, Zagreb-Noví Sad, 1967. i d. uzeti su njegovi *Puti* i *Hrvatski razgovori*, a u *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, SAN, Beograd, 1959. i d. *Puti*, *Hrvatski razgovori*, *Narodna pjesmarica* (predgovor), *Hrvatski razmišljaji* i *O vjeri i politici*.

O Pavlinovićevoj sakupljačkoj djelatnosti također ima sigurnih podataka. Prvi je pisao o tome Šime Urlić⁸ i rekao da je Pavlinović sabrao za *Rječnik JAZU* oko 4 000 riječi, u čemu ga je bodrio sam Rački. Kasniji urednik *Rječnika JAZU* Tomo Maretić spomenuo je u svojim sjećanjima veliku zbirku riječi koje je Pavlinović poslao prije puta po Bosni: »Pod kraj 1867. ili 1868. poslao je Akademiji Mihovio Pavlinović, župnik u Podgori blizu Makarske, veliku zbirku narodnih riječi sabranih u njegovoj okolini, kojih nema u Vukovu rječniku, ili ako ih ima, a ono ne u onom značenju u kojem ih je čuo Pavlinović.«⁹

Pavlinović je u Dalmaciji uživao velik ugled kao stilist za života. Možda u ono vrijeme pisac nije mogao poželjeti ljepšu poredbu nego onu, u punoj stvaralačkoj snazi, četiri godine prije prerane smrti, kad mu je urednik zadarskog *Narodnog lista* N. Šimić pisao: »Kad se izuzmu vaša djela, donekle Vuka i Daničića, kažite jednog pisca, koji bi mogao služiti našoj mladeži uzorom u pisanju.«¹⁰ Poslije njegove smrti već je bilo jasno da će se o njegovu jeziku pisati i da će se njegov jezik proučavati.¹¹

Daleko bi nas odvelo kad bismo pokušali i približno reći ono što bi se moralo o Pavlinovićevu stilu. Ipak, dva-tri primjera ilustrirat će narodnu gnomsku osnovu njegova stila i književnu ljepotu njegovih feljtona, u kojima je savjetovao produktivan rad u želji za ekonomskim i kulturnim procvatom Dalmacije. Npr.: Umjetnosti su krasne, obrtnosti su korisne. — Obrtniku bez poljodjelca nema duga

⁷ Može se govoriti o određenoj germanolikosti naše norme, koja drži po njemačkom modelu od imena slova (*a, be, ka, em*) do npr. imenica na *-ist* [*komunist*]. Nema traga dalmatinskim navikama [*bi, kapa, : cappa, emme*], a uvijek ima glasova i postupaka protiv imenica na *-ista* [*komunista*]. Ni u izboru naziva zemalja prema Vukovu modelu [*Španjolska, Talijanska, Karabogdanska*] ili prema njemačkom nema utjecaja dalmatinskih likova kao u Pavlinovića *Španja*. Itd.

⁸ Šime Urlić, »Nešto o jeziku Mihovila Pavlinovića«, *Glasnik Matice dalmatinske*, 3/1904, str. 289.

⁹ Maretić, o. c., str. 29.

¹⁰ Ante Palavršić-Benedikta Zelić, *Korespondencija Mihovila Pavlinovića*. Izd. *Historijskog arhiva* sv. 4, Split, 1962, str. 398.

¹¹ Usp. bilj. 8, kao i literaturu navedenu u radovima u bilj. 17.

opstanka, kô što ga nema ptici bez guste dubrave. Za slijedeću rečenicu teško da će tko pomisliti da nije iz književnog teksta, nego iz članka u kojem se zalaže za napredno podrumarenje: Oko ne pije, ali ga liepi cviet veseli; pa i grlo voli što je oku ugodnije i na trpezi prikladnije. Ali Pavlinović je pristupao i onomu što bismo današnjom terminologijom nazvali mimikrijskim organiziranjem znakova, tj. pisanjem u tuđe ime i tuđim stilom. Taj način pisanja na seljačku, s rezoniranjem koje cijeni empiriju, a ne vjeruje spekulaciji, upotrebljavao je već Šime Starčević u *Poslanici ličke pastirice Stane Gledovich*, a postoji u popularnoj konfesionalnoj štampi do danas. Ovdje simulirani stil seoskog popa, skoro seljaka, slabo prikriva stvarnu dogmatičnost, i tu je Pavlinović i najslabiji i najmanje svoj. Međutim, i to pokazuje okretnost na peru, bez mučenja s jezikom i nemoći na koju ćemo naići kod poznatijih i obljubljenijih literata.

U svemu ovome postavlja se pitanje u što se je Pavlinović ugledao i pod čijim je utjecajem pisao. On je mogao poznavati Babukićevu, Mažuranićevu i Veberovu slovnicu, dvije Starčevićeve, a naravno i Vukov rječnik s gramatikom. Ali umjesto da ponovimo priču o knjigama i datumima, bolje je postaviti pitanje kakav je bio stvarni utjecaj pojedinih knjiga i autora i kakav je bio njegov način mišljenja.

U njega nema pobožne vjere u znanost i naobrazbu, koje bi mogle riješiti etičke i druge probleme i koje bi se izjednačile s moralom. Takva vjera nije rijetka u našoj književnosti prošloga stoljeća.¹² Ali Pavlinović ovako govori o vladajućoj naobrazbi i filolozima: »Gle i danas koliko nam pada iz sveučilišnih tvornica vrsnih tobož slovničara; a gdje su nam spisatelji?« Ili: »Kad su se god slovničari dojali kojeg jezika da ga izumiju i zanove, oni su mu perje pokidali i osakatili ga« (RS 400). Sasvim neočekivano djelovat će na čitaoca odgojenog na domaćoj lijepoj knjizi i nakon pripovijedaka o učiteljima (*Branka, Stankovačka učiteljica*) Pavlinovićeve slika dalmatinskog sela, u kojem postoji samo učitelj — »mrtva neznalica«.

Uz opću vjeru u književnost i njenu misiju u prosvjeđivanju, moglo bi se reći da je Pavlinović čovjek svoga vremena, devetnaestog stoljeća, kad književnost kod nas tumači osnove društva (ili bar književnici to od nje traže), za razliku od prosvjetiteljskog racionalizma, kad je filozofija davala ton književnosti. Pavlinović se poziva na filozofske osnove svojih razmišljanja o jeziku i jednom prilikom naziva se sljedbenikom Friedricha Schlegela (RS 399). Ipak, dalje se ne poziva na ideje toga filozofa, koji je jezik definirao kao »služavku razuma koju nam je bog dao«, pa ne znamo do koje mjere je poznao njegova predavanja *Philosophische Vorlesungen insbe-*

¹² U Kovačićevoj *Baruničinoj ljubavi* student Ivan Martinić kaže: »Nisam odgojen u visokih gospodarskih dvorih... ali sam slobodan plemić hrvatski, komu je nauka oplemenila srce...«

sondere über Philosophie der Sprache und des Wortes, objavljena u Beču kao sabrana djela kad je Pavlinoviću bilo petnaest godina. Njemu je kao preporoditelju moralo biti nešto privlačno iz Schlegelova učenja o jeziku i zajedničkoj prošlosti kao bitnim narodnim karakteristikama. »Samo nam je napomenuti da je narod naš od čista liesa, iz jedineatog plemena slovinskog. Da je to pleme jednostavno i brez svake inostrane premjese, svjedoči mu njegov život, i čud koja se zrcali u bistroj izvornosti njegovog jezika.« (RS 398).

Te je utjecaje teško izmjeriti, ali elementi za dobar odgovor mogu se naći ne samo u praktičnom Pavlinovićevu jeziku nego i u tekstovima u kojima je izložio svoje poglede na jezik. Pavlinović je to najtemeljitiije učinio u člancima »Piši kako puk govori« i »Dvie književnosti u jednom jeziku, jali piši kako puk govori«. U prvom članku Pavlinović pokušava jezik definirati ili barem opisati, ovako: »Narodnosti brez jezika ne znamo, ka što ni sobstva brez sviesti; jere jezik je sviest naroda, začetna ili dozrela, po dobah njegovog uljudstva; jere jezik zasiže u život. Jezik je najdivnija objava ljudskog duha, misli utjelba« (RS 390). Možda nije potrebno ove misli pripisati određenom utjecaju jednog filozofa, kao što ni Pavlinoviću nije potrebno da u njima tražimo punu originalnost. Svatko tko ne stoji sasvim daleko od ovog područja zna da se jezik i danas definira na prerasne načine i da se problemi stalno otvaraju, pa čujemo i žaljenja da danas »i ne znamo šta je jezik«. ¹³ Ali da je jezik objava ljudskog duha i »misli utjelba« neće se dovesti u kontradikciju s poznatijim shvaćanjima jezika, ranijim i novijima, da je jezik element samog mišljenja, životnog ispoljavanja misli (Marx), neposredna stvarnost misli (Marx-Engels), društvena pojava (Levy-Strauss), podrška mišljenju (W. Towly), neophodno oruđe mišljenja (Sapir) itd. Očito je da je Pavlinović želio nešto reći o prirodi jezika, ne toliko o njegovoj funkciji, što mu se činilo po sebi jasnim. Linija mišljenja o jeziku koja povezuje jezik i misao ima ozbiljnu filozofsku podršku i ide dotle da kaže kako »ne možemo misliti bez jezika« ¹⁴ ili, konačno, da je jezik misao sama (Witgenstein).

Ipak, Pavlinović je konkretniji i u svakom slučaju zanimljiviji kad iznosi svoje poglede ne na jezik uopće, nego na materinski jezik, tj. kad ostaje na svojem terenu. Kao polemičar — kojemu je sve što napiše nalik polemici — Pavlinović ima u tekstovima aluzija koje bi tek trebalo razriješiti. Kad ustaje protiv izmišljotine sveslavjanskoga jezika«, nećemo odmah znati na koje učenje misli, iako bi se tako nešto moglo uputiti na adresu Frana Kurelca. Međutim, Pavlinović je ujedno protiv tadašnjeg crkvenog i građanskog

¹³ Sreten Marić, »Egzistencijalne osnove strukturalizma« u knjizi M. Fučko, *Riječi i stvari*, Beograd, 1971, str. 32—33.

¹⁴ Mihailo Marković, *Dijalektička teorija značenja*, Beograd, 1971, str. 223.

jezika u Vojvodini, a ulazi i u polemiku sa dubrovačkim tradicijama. Nimalo nije nevažno što potonje među dalmatinskim preporoditeljima zadarskog kruga nije novo: u *Novoj ričoslovcici iliričkoj* Šime Starčevića (1812) postoji takav odnos prema dubrovačkim tradicijama u Appendinijevoj gramatici. Pavlinović se ovdje stavlja na stranu usmene književnosti kao osnove nacionalne književnosti (u terminima pučko-narodno), a ne za tradiciju renesansno-barokne književnosti, koja — navest ćemo jednu zanimljivu misao — usporava dotok jezičnih elemenata iz pučkih govora u umjetničke strukture, pa prema tome i kretanja hrvatske proze prema realizmu.¹⁵ »Zašto Kačić, prepunan pogješača i pjesničkih i jezikoslovnih, narodu je miliji i korisniji od svih redom slavni Dubrovčana?« Odgovor daje sam Pavlinović kad »piši kako puk govori« opisuje kao »jednostavno i bistro načelo gadjano Kačićem i Dositeom Obradovićem, a najprije zapisano na slavnoj zastavi oca naše preporodjene književnosti, Vuka Stefanovića, načelo uz koje mi po srcu i po osvjedočenju svom dušom pristajemo« (RS 392). Dalje zamjera što to načelo »nekim zaudara prostotom, kao Tekeliji i svoj crkvenoj stranki kod Srbalja, a kod Hrvata književnikom uknjiženim u njemačkoj jali talijanskoj učioni« (RS 392). Unatoč tome što je kao učeni Dalmatinac imao tipičnu klasičnu i romanofonu naobrazbu, on izvor i budućnost našega književnog jezika vidi u narodnim poslovicama, pripovijetkama i rječniku: »Neka nam se ne zamiera ako prevoditeljem o vratu zagužvamo trglina kojima su lancali klasične umotvore i ako ogrliv narodne pjesme, riečnik, poslovice, pripovjedke, dopjevamo: velikomu na glas, a malomu na čast«. I dalje: »Kad braća Grimm zavrtatiše se u najzabitije kute svoje domovine da sberu u prvi riečnik naših doba izvorni jezik njemački; mi da se mrzbamo jeziku onih pjesama, koje, kako veli pravodušni Vilkinson, najveće su čudo od omirskih do naših vremena?« (RS 394).

Ne bi pogodilo bit Pavlinovićevih misli ako bismo na temelju ovoga insistirali na tome da je on između narodne pjesme i književnog jezika stavljaio znak jednakosti. Sam njegov jezik to bi osporio, ali je očito da je narodnu pjesmu shvatio kao književni primjer jezika »ne tvoje postojbine ni tvoga kotara, nego od Jadranskog mora do Save, a od Kupe do Timoka« (RS 398), »kojim pišu i govore Dalmatinci, Bošnjaci, Hercegovci; Crnogorci, Srbliji, Slavonci, jeziku koji nam je dohranio narodne pjesme, jeziku u kojem nam je bezsmrtni Vladika rodu zapjevao« (RS 397).

Pavlinovićevi politički, socijalni i vjerski pogledi predmet su interesa historičara, a naše je da zapazimo da njegovi pogledi na jezik nisu podešavali pravac po mijenama političkih vjetrova.

¹⁵ Aleksandar Flaker, »Osebjnost hrvatskog književnopovijesnog procesa XIX stoljeća, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 10/1968, str. 70.

U Pavlinovićevim člancima nećemo tražiti cjelovitu teoriju, već usputne tekstove pisca koji je osjećao jezik i vodio o njemu brigu. (Izraz su te brige, uz brojne savjete, članci »Naši svežupnici i narodni jezik«, RS 336, i »Naši odvjetnici i narodni jezik«, RS 340.) Ali upravo zato zastajemo iznenađeni nad mislima koje ni danas nisu izgubile svježinu. Među ostalim, osvrnuo se je i na terminološki rad Bogoslova Šuleka, za kojega je sakupljao riječi,¹⁶ i stavio principijelnu zamjerku o tvorbi riječi: »Prebirući istoga Šuleka naći ćemo da pravo narodne riječi i izreke pučka su tvorba; dok riječi navlačene po slovnicih zaudaraju nekome sirovinom i zlo pritajenom nesrodnosti« (RS 400).

I napokon, u jednoj od najljepših misli o jeziku Pavlinović uočava da problemi jezika nisu isto što i problemi leksika i da se u njima ne iscrpljuju: »Poznato je da riječ nije sav jezik, premda je dalje u jeziku, kao što posebna uda niesu ljudsko tielo, premda su u tielu . . . Riječ je sjajno ogledalo, u kom se divno zrcali ljudska misao; ali na tom ogledalu nema ljudskoga duha bez ukupna jezika. U jeziku: načini, izrazi, oblici, spodobе, i sve one neizbrojene neopazive žilice, gušteri (mišići, op. V. A.), sglobi, navine oduhe koje oživljuju tielo gotova jezika i odlikuju ga uzoritošću (RS 401/402). Dakle, u vrijeme kad sintaksa i stilistika u kojima je bio odgojen počivaju u spoznajnom svijetu grčke i latinske tradicije, Pavlinović je tim mislima isprednjačio ispred općih shvaćanja šire filološke javnosti svoga i našega vremena.

Pisac ovoga članka, za svečanu prigodu kojoj je namijenjen, ne može ovdje opisati čega sve ima u Pavlinovićevu jeziku niti se zadržati na njegovoj sintaksi. On to čini na drugim mjestima¹⁷ s nadom da se neće brzo ostaviti te teme. Ipak — ako je riječ o leksiku — skreće pažnju da je Pavlinović najbolje tekstove napisao prije nego što se razmahala pravaška literatura, pa u njegovu jeziku nema ni utjecaja pravaških rusizama (kao *pogružen*, *lazurno*, *prelesno*), riječi iz književnosti same. Ali već ovlašan uvid u leksik pokazuje znatnu količinu usvojenih riječi orijentalnog porijekla iz naroda (*šemluk*, *muštuluk*, *boščaluk*). Ovdje je prilika da kažemo kako od Vrazovih *Dulabija* do Šimunovićeva »Đerdana«, pa do danas orijentalne riječi u hrvatskoj književnosti imaju funkciju poetskih riječi, ali ostaju na meti purističkih zaziranja, obilježene kao turcizmi.

¹⁶ Šulek mu 12. XI 1875. zahvaljuje na imeniku bilja biskupa Vuičića i moli da sakupi još naziva za cvijeće, povrće i voće. A. Palavršić-B. Zelić, o. c., str. 236. Usp. i Ljudevit Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb, 1965, str. 139.

¹⁷ »Uzročna značenja padeža u jeziku Mihovila Pavlinovića«, *Jezik* XX/1972/73, br. 1, 2 i 3; »Prostorna značenja padeža u jeziku Mihovila Pavlinovića«, *Radovi Fil. fak. u Zadru* XII, sv. 8.

Prije spomenuti nesporazum između književnosti i filologije nije se odrazio samo na jeziku već i na ljudima, pa se kao čudnovat paradoks odražava na cjelokupnom djelu Mihovila Pavlinovića. I na put po Slavoniji i Bosni pošao je nošen oduševljenjima koja su zahvatila književnost i književnike, ali će do priznanja doći filološkim radom, sakupljajući riječi. Vjerovao je da je književnost »stupila na dostojanstvo koje nje pristoji«, ali nije napisao ništa slično romanu, što bi ga po vladajućim kriterijima približilo književnom Parnasu. Grmio je protiv slovničara, ali će uporno zahtijevati da se njeguje narodni jezik u dalmatinskim časopisima. Mislio je da čini najbolje kad piše u desetercu, a neprolaznu zaslugu stekao je kao borac kad je 1861. godine prvi u Dalmatinskom saboru hrvatski jezik suprotstavio talijanskom i prvi progovorio hrvatski ili slovinski, kako ga je tada nazivao.¹⁸ Na sve to, bio je priznat kao uzor u pisanju. Isticao je misiju književnosti, ali ono što se nalazi u njegovoj korespondenciji jedva da se može nazvati pravom razmjenom književnih ideja s piscima izvan Dalmacije. Njegovo djelo ostalo je uglavnom izvan književnih »vrsta« na kojima se generaliziraju povijesti književnosti i nije priznato koliko su unaprijed priznata djela na kojima se generaliziraju poetike. Ako ćemo povijestima književnosti priznati konačni sud, Pavlinovićeve *Puti* nisu književni putopis. Prezirao je filologe, ali je najpotpunija priznanja doživio od njih. Oni su mu priznali znanje jezika, bogatstvo izraza, sakupljački rad, brigu za kulturu jezika. Uvrstili su ga u monumentalna djela naše leksikografije i — napokon — priznali su ga filologom koji nije imao želje da to bude.

¹⁸ O tome i kompleksu pitanja oko toga Vjekoslav Maštrović, »Uvođenje hrvatskog jezika u Dalmatinski sabor«, *Dalmacija 1870*, Radovi sa znanstvenog skupa u povodu stogodišnjice pobjede Narodne stranke na izborima za Sabor Dalmacije, Zadar, 1972, osobito str. 165—166.